

Elżbieta Marek
Akademia Ignatianum w Krakowie

W poszukiwaniu ciekawych programów rozwijania aktywności twórczej dzieci

In Search of Interesting Programmes of Developing Children's Creative Activeness

SŁOWA KLUCZOWE ABSTRAKT

program edukacyjny,
aktywność twórcza
dziecka, cele, zasady,
treści programu,
sposoby realizacji

Jednym z ważnych zadań nauczyciela w edukacji wczesnoszkolnej jest tworzenie środowiska sprzyjającego rozwojowi twórczej aktywności dziecka, która ujawnia się w spontanicznej lub inspirowanej aktywności zabawowej, graficznej, werbalnej, muzycznej oraz ruchowej. Troška o rozwijanie kreatywności, o jej zakorzenienie w praktyce edukacyjnej, wydaje się ważnym zadaniem szkoły i jednym z najpilniejszych wyzwań współczesnego nauczyciela, dlatego w prezentowanej publikacji podjęto próbę analizy tekstów programów przeznaczonych do rozwijania twórczej aktywności dzieci pod kątem celów, zasad, treści i sposobów realizacji. Badaniu poddano trzy publikacje: Program edukacyjny *Żywioty. Lekcje twórczości w nauczaniu zintegrowanym* Jolanty Bonar i Krzysztofa J. Szmida; *Podróże, skarby, przygoda. Podręcznik i program rozwijania twórczości, samoświadomości oraz dyspozycji autokreacyjnych dzieci klas I–III* Janiny Uszyńskiej-Jarmoc, oraz *Krok w kierunku kreatywności. Program stymulowania twórczości na etapie edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej* Marioli Jąder. Z analizy programów wynika, że doskonale wpisują się one we współczesny nurt kształcenia zintegrowanego, uwzględniają bowiem zarówno integrację celów, jak i treści, form ekspresji oraz metod wspierania aktywności twórczej dzieci, a także proponują oryginalne zasady pracy z dziećmi.

KEYWORDS ABSTRACT

curriculum, creative
activeness of child,
syllabus aims, rules,
contents, methods
of realisation

One of the important tasks for an early-education teacher is the creation of an environment favouring the development and creative activity of children which is revealed in a spontaneous or inspired activeness of play, graphical, verbal, musical or motion character. The concern related to developing creativity and its embedding in educational practice seems a vital task for a school and one of the most urgent challenges for a contemporary teacher. Therefore, this publication has made an attempt at a content-related analysis of texts of curricula designed to develop children's creative activeness paying special attention to aims, rules, contents and the methods of realisation. Three publications were subjected to the analysis. They are: *Program edukacyjny Żywioty. Lekcje twórczości w nauczaniu zintegrowanym* by Jolanta Bonar and Krzysztof Jan Szmidt; *Podróże, skarby, przygoda. Podręcznik i program rozwijania twórczości, samoświadomości oraz dyspozycji autokreacyjnych dzieci klas I–III* by Janina Uszyńska-Jarmoc and *Krok w kierunku kreatywności. Program stymulowania twórczości na etapie edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej* by Mariola Jąder. The analysis of the syllabuses shows that they fit perfectly into the contemporary direction of the integrated teaching. Not only do they take into consideration the integration of aims, contents, forms of expression and the methods of supporting children's creative activeness but also they offer some interesting rules for working with children.

Wstęp

Twórczość to pojęcie interdyscyplinarne z pogranicza psychologii różnic indywidualnych, psychologii twórczości, psychiatrii, socjologii, filozofii, estetyki, teologii i pedagogiki. Jego analiza dowodzi, że jest ono nieostre, treściowo pojemne, ujmowane w sposób szeroki i wąski, którym posługują się zarówno naukowcy, jak i praktycy, jednakże istoty twórczości upatruje się na ogół w nowości. Cechą wspólną różnych definicji jest także rozumienie twórczości jako specyficznej, strukturalnie odrębnej czynności czy aktywności człowieka lub celowego działania prowadzącego do wytworzenia szczególnego rodzaju produktu (wytworu) symbolicznego lub materialnego, nowego w sensie subiektywnym lub obiektywnym. Aktywność twórcza polega na samodzielnym poszukiwaniu lub odkrywaniu, a potem łączeniu elementów znanych w nowe całości. Przeciwnieństwem jest działalność odtwórcza, polegająca na szablonowym naśladowaniu¹.

¹ J. Uszyńska-Jarmoc, *Twórcza aktywność dziecka. Teoria – rzeczywistość – perspektywy rozwoju*, Białystok 2003, s. 17.

Coraz popularniejszym terminem używanym przez badaczy, nauczycieli i publicystów jest „kreatywność”, słowo będące dla niektórych synonimem twórczości. Zdaniem Krzysztofa J. Szmidta: „Kreatywność to zdolność człowieka do w miarę częstego generowania nowych i wartościowych wytworów (rzeczy, idei, metod działania itd.)”².

Znaczenie aktywności twórczej w życiu dziecka

Jednym z ważnych zadań nauczyciela w edukacji wczesnoszkolnej jest tworzenie środowiska sprzyjającego rozwojowi twórczej aktywności dziecka, która ujawnia się w jego spontanicznej lub inspirowanej aktywności zabawowej, graficznej, werbalnej, muzycznej czy ruchowej. Bezpośrednim bodźcem uruchamiającym myślenie twórcze i wyzwalającym kreatywne działania może być naturalna dla dzieci potrzeba tworzenia, oryginalne zadania lub problemy stawiane przez najbliższe otoczenie.

Twórczość jest nie tyle celem samym w sobie, ile przede wszystkim warunkiem i narzędziem rozwoju dziecka, jego samowiedzy, samooceny, poczucia kompetencji, własnej wartości, co stanowi niezbędny warunek samospełnienia i samorealizacji. Samorealizacja sprzyja działaniom twórczym, zaś działania twórcze – samorealizacji. Zdaniem Roberta J. Sternberga „każdy człowiek może być twórczy, jeżeli podejmie taką decyzję i zacznie działać w kierunku rozwijania własnej twórczości. Z przesłanek tych wynika, że nauczyciel powinien nie tylko tworzyć warunki, w których dzieci mogłyby myśleć krytycznie i działać twórczo, ale przede wszystkim nauczyciel powinien pomagać dziecku podejmować decyzje dotyczące stawiania się twórczą jednostką”³.

Powodów, które przemawiają za rozwijaniem kreatywności, jest kilka⁴:

1. „Każde niemowlę przychodzi na świat z załączkiem geniuszu oczekującym na pełny rozkwit”⁵.
2. Jedno dziecko na dziesięcioro wychowywane jest tak, że może rozwijać maksymalnie swoje zdolności. Już po kilku latach życia dziecka nieograniczone możliwości noworodka ostro kontrastują z ograniczonymi możliwościami dzieci w wieku wczesnoszkolnym⁶.

² K.J. Szmidt, *Pedagogika twórczości*, Gdańsk 2007, s. 53.

³ Za: J. Uszyńska-Jarmoc, *Podróże, skarby, przygoda. Podręcznik i program rozwijania twórczości, samoświadomości oraz dyspozycji autokreacyjnych dzieci klas I–III*, Białystok 2005, s. 33.

⁴ J. Uszyńska-Jarmoc, *Twórcza aktywność dziecka. Teoria – rzeczywistość – perspektywy rozwoju*, dz. cyt., s. 10.

⁵ D. Lewis, *Jak wychować zdolne dziecko*, Warszawa 1988, s. 11, cyt. za: J. Uszyńska-Jarmoc, *Twórcza aktywność dziecka, Teoria – rzeczywistość – perspektywy rozwoju*, dz. cyt., s. 10.

⁶ Tamże.

3. Z badań Wenancjusza Panka⁷ wynika, że możliwości twórcze nierozwijane w podatnym okresie niszczyją. Jak sądzi Zbigniew Pietrański⁸, straty te są nie do odrobienia lub mogą być co najwyżej odbudowywane w procesie „redukcji twórczej”⁹.
4. *Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej* za jedno z głównych zamierzeń kształcenia ogólnego stawia „rozwijanie kompetencji, takich jak: kreatywność, innowacyjność i przedsiębiorczość”¹⁰, w efekcie czego „uczeń w zakresie rozwoju poznawczego osiąga potrzebę i umiejętność samodzielnego, refleksyjnego, logicznego i twórczego myślenia”¹¹. Warunkiem realizacji tego celu jest rozumienie przez nauczyciela istoty i genezy twórczej aktywności, docenianie roli twórczości w życiu człowieka, znajomość czynników i programów stymulujących zachowania twórcze.

Troska o rozwijanie kreatywności i jej zakorzenienie w praktyce edukacyjnej wydaje się ważnym zadaniem szkoły i jednym z najpilniejszych wyzwań współczesnego nauczyciela¹². Jak wynika z badań przeprowadzonych przez zespół kierowany przez Józefę Bałachowicz i Irenę Adamek, wśród studentów pedagogiki wczesnoszkolnej i przedszkolnej kandydaci na nauczycieli preferują przede wszystkim tradycyjny styl myślenia/rozwiązywania problemów, zaś styl indywidualistyczny, z takimi cechami, jak: oryginalność myślenia, niezależność i wewnętrzna sterowność, ujawnia się najrzadziej. Badania te potwierdzają również, że studenci tym bardziej cenią zachowania kreatywne dzieci, im bardziej siebie uważają za osoby z polotem. Można więc przypuszczać, że osoby o cechach osobowości twórczej będą cenić u uczniów samodzielność intelektualną, wyobraźnię, myślenie dywergencyjne, konsekwencję w dążeniu do celu, aktywność, odporność i wytrwałość, zaś osoby mniej elastyczne w myśleniu preferują zachowania algorytmiczne w obrazie idealnego ucznia. Istnieje zatem „konieczność

⁷ W. Panek, *O potrzebie selekcji uczniów zdolnych i inicjacji pracy z nimi w klasach I–III*, Białystok 1984, cyt. za: J. Uszyńska-Jarmoc, *Twórcza aktywność dziecka. Teoria – rzeczywistość – perspektywy rozwoju*, dz. cyt., s. 10.

⁸ Z. Pietrański, *Rozwój z perspektywy jego podmiotu*, [w:] *Rozwój psychiczny człowieka w ciągu życia. Zagadnienia teoretyczne i metodologiczne*, red. M. Tyszkowa, Warszawa 1988, cyt. za: J. Uszyńska-Jarmoc, *Twórcza aktywność dziecka. Teoria – rzeczywistość – perspektywy rozwoju*, dz. cyt., s. 10.

⁹ H. Jaoui, *Klucze do twórczości*, [w:] *Psychologia twórczości*, wybór tekstów Z. Siwek, D. Zarębska-Piotrowska, Skrypty Uczelniane – Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1980, cyt. za: J. Uszyńska-Jarmoc, *Twórcza aktywność dziecka. Teoria – rzeczywistość – perspektywy rozwoju*, dz. cyt., s. 10.

¹⁰ *Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej*, Załącznik nr 2 do Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 roku w sprawie *Podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz Podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej*, Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, poz. 356, s. 11.

¹¹ Tamże, s. 33.

¹² J. Bałachowicz, I. Adamek, *Zakończenie*, [w:] *Kreatywność jako wymiar profesjonalizacji przyszłych nauczycieli wczesniej edukacji*, red. J. Bałachowicz, I. Adamek, Warszawa 2017, s. 213.

rozwijania kreatywności przyszłych nauczycieli, budowania ich doświadczeń bycia twórczym i pomocy w kształtowaniu obrazu siebie jako osoby kreatywnej i nadaniu kierunku pozytywnego wartościowania podobnych zachowań dzieci¹³.

W związku z tym ważne wydaje się przypomnienie programów rozwijających twórczość dzieci. Analizie tekstu pod kątem celów, zasad, treści, sposobów realizacji programów poddano trzy publikacje przeznaczone do realizacji we wczesnej edukacji:

1. Program edukacyjny *Żywioty. Lekcje twórczości w nauczaniu zintegrowanym* autorstwa Jolanty Bonar i Krzysztofa J. Szmidta;
2. *Podróże, skarby, przygoda. Podręcznik i program rozwijania twórczości, samoświadomości oraz dyspozycji autokreacyjnych dzieci klas I–III* autorstwa Janiny Uszyńskiej-Jarmoc;
3. *Krok w kierunku kreatywności. Program stymulowania twórczości na etapie edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej* autorstwa Marioli Jąder.

Program edukacyjny *Żywioty*. *Lekcje twórczości w nauczaniu zintegrowanym*

Autorzy programu słusznie uważają, że kształcenie ludzi twórczych powinno rozpoczynać się wcześnie, od pierwszych lat pobytu dziecka w szkole, a nawet już od przedszkola, gdyż:

- dziecko wstępujące do szkoły jest ciekawe świata, pełne inwencji, spostrzegawcze,
- uczące się dziecko ma mało okazji do zadawania pytań, odkrywania problemów i „rzeczy do zrobienia”, czyli do kształtowania w sobie ciekawości poznawczej,
- oryginalność, giętkość oraz płynność myślenia uczniów jest często mylona przez ich nauczycieli z niesfornym zachowaniem,
- uczący się rzadko mają okazję do rozwiązywania problemów otwartych, ponieważ większość zadań szkolnych ma charakter zamknięty, stymuluje myślenie algorytmiczne, nie heurystyczne,
- w czynnościach uczenia się nie są rozwijane takie procesy psychiczne, jak: wyobrażenia, myślenie metaforyczne, kojarzenie odległych faktów i zjawisk¹⁴.

Cele programu odnoszą się do trzech sfer osobowości ucznia: poznawczej, emocjonalno-motywacyjnej i działaniowej. Cele w sferze poznawczej to na przykład: stymulowanie i rozwijanie wrażliwości wzrokowej, słuchowej i dotykowej; rozwijanie spostrzegawczości; kształtowanie umiejętności świadomej obserwacji rzeczy, zjawisk i ludzi; stymulowanie umiejętności odkrywania, formułowania i rozumienia problemów.

¹³ Tamże, s. 220.

¹⁴ K.J. Szmidt, J. Bonar, *Żywioty. Lekcje twórczości w nauczaniu zintegrowanym*, Warszawa 1998, s. 5.

Cele w sferze emocjonalno-motywacyjnej to między innymi: rozwijanie zaciekawienia problemami wymagającymi twórczego podejścia; rozwijanie i przekształcanie spontanicznej motywacji poznawczej w motywację świadomą, niezbędną do podejmowania dłuższych wysiłków poznawczych, fizycznych i artystycznych; kształtowanie umiejętności wyrażania własnych potrzeb, poglądów i zainteresowań; pomoc w pokonywaniu barier hamujących aktywność twórczą – nieśmiałości, obawy przed nieznanym, trwogi przed arcydziełem, antytwórczych przekonań. Cele w sferze działaniowej uczniów dotyczą rozwijania samodzielności i wytrwałości w procesie odkrywania i rozwiązywania problemów; rozwijania zdolności manipulacyjnych i konstrukcyjnych; pobudzenia i rozwijania umiejętności ekspresyjnego wyrażania myśli i emocji w języku sztuki i poprzez spontaniczną dramatyzację; doskonalenia sprawności językowych i umiejętności wypowiedzania się w opisie i opowiadaniu poprzez doświadczenia językowe; doskonalenia umiejętności integrowania sprawności umysłowych, emocjonalnych i praktycznych w rozwiązywaniu problemów dywergencyjnych¹⁵.

Oprócz programu w skład pakietu wchodzi: przewodnik metodyczny dla nauczyciela oraz komplety książek dla nauczyciela i ucznia (dla klas I, II, III), a także pomoce dydaktyczne. Tematem przewodnim w klasie pierwszej jest ziemia, w klasie drugiej woda i ogień, zaś w klasie III powietrze¹⁶. Każda książka składa się z czterech części.

Pierwsza część zatytułowana: *Widzę i myślę* zawiera ćwiczenia i treści poznawcze dotyczące stymulowania i rozwijania procesów percepcyjnych i umysłowych. Wiele zadań odbywa się na powietrzu po to, aby dzieci miały bezpośredni kontakt z „żywołem”, wtedy stymulacja określonych procesów percepcyjnych i intelektualnych przebiega w sposób naturalny i zgodny z charakterystyczną w tym wieku dominacją myślenia konkretnego, na przykład: nasłuchiwanie odgłosów ziemi i określanie ich, układanie zdań o wietrze, odgadywanie zastosowań ognia, wykonywanie prac rysunkowych pod tytułem *Deszczyk, deszcz, ulewa* itp.

W części drugiej noszącej tytuł: *Myślę i czuję* proponowane są ćwiczenia odnoszące się do procesów i zdolności intelektualnych oraz emocjonalnych, które pobudzają zdolności twórczego myślenia: dostrzeganie problemów, ich formułowanie, oryginalność, płynność i giętkość myślenia, analizę i syntezę, przekształcanie informacji, kojarzenie faktów i zjawisk. Są tu także ćwiczenia kształtujące umiejętności odkrywania, rozpoznawania i określenia emocji i uczuć, służące wdrażaniu dzieci do współpracy w grupie, uczeniu się tolerancji i otwartości w stosunku do przejawów twórczej aktywności kolegów. Zawarte są tu również zadania, które zachęcają i ośmielają uczniów do rozwiązywania problemów otwartych, usuwają lub przynajmniej minimalizują bariery utrudniające twórcze działania jednostki.

¹⁵ Tamże, s. 8–7.

¹⁶ Część III pakietu: *Powietrze* zawierająca książkę dla nauczyciela i ucznia nie została opublikowana.

W kolejnej trzeciej części pod tytułem: *Czuję i wyobrażam sobie* znajdują się ćwiczenia, które doskonalały umiejętności określania i wyrażania emocji i uczuć. Pomagają również uczniom w rozwoju ich podstawowych zdolności wyobrazeniowych, dla których emocje stanowią istotny bodziec. Kanwą jest bajka, tworzenie tak zwanych kreatywnych opowiadań, opisów, wierszy oraz krótkich scen i sytuacji dramowych. W części tej zawarte są ćwiczenia stymulujące wyobraźnię twórczą dziecka, w których wykorzystywana jest muzyka, środki plastyczne i bodźce zapachowe. Są to zadania typu: *Co by było, gdyby...?*, *Wyobraź sobie, że...* oraz ćwiczenia właściwe dla synektyki i metod wizualizacyjnych, które kształtują umiejętności kojarzenia i kształcenia treści wyobrażeń.

Czwarta część, zatytułowana: *Wyobrażam sobie i jestem*, zawiera ćwiczenia dramatyczne, rozwijające zdolności spontanicznego wyrażania myśli, uczuć i pomysłów poprzez gest, mimikę i pantomimikę oraz mowę. Podstawą tych ćwiczeń jest wyobrażenie sobie sytuacji związanej z życiem człowieka i jego reakcjami na wszystkie cztery żywioły. Wczuwanie się w te sytuacje daje uczniom możliwość poznania zasad i praw przyrody oraz organizacji życia, a także pomaga nabrać większej odwagi i śmiałości w ekspresyjnym zachowaniu się. Wcielanie się w określone role pomaga także odreagować nagromadzone napięcia¹⁷.

Książki do klasy pierwszej zawierają dodatkowo część wstępną zatytułowaną: *Poznajmy się lepiej* – z ćwiczeniami, których celem jest ułatwianie wzajemnych kontaktów między dziećmi w nowej grupie koleżeńskej. W klasie pierwszej większość ćwiczeń opiera się na zdolnościach spostrzegawczych dzieci i na myśleniu konkretno-wyobrażeniowym. Zachęca się uczniów do tworzenia prostych opisów i opowiadań niewymagających złożonych umiejętności pisania i czytania. Ważnym elementem, który łączy się z wyżej wymienionymi zadaniami, jest zabawa. W klasach następnych rośnie liczba zadań, które pobudzają myślenie abstrakcyjne i merytoryczne oraz pojęciowe uczniów. Pojawiają się też liczne ćwiczenia literackie (kreatywne pisanie) i dramatyczne.

Program spełnia istotne postulaty integracji, gdyż umożliwia oddziaływanie na wszystkie sfery osobowości dziecka (integracja psychiczna), wyzwala różne formy aktywności uczniów (integracja czynnościowa), umożliwia kształtowanie się w umysłach dzieci scalonego obrazu świata (integracja treściowa) oraz pozwala wykorzystać różne metody psychodydaktyczne (integracja metodyczna)¹⁸.

Autorzy proponują następujące zasady regulujące postępowanie nauczyciela na lekcjach twórczości:

- Zasada podmiotowego traktowania każdego ucznia.
- Zasada oceniania wytworów i zachowań uczniów poprzez opis i opinie.

¹⁷ Tamże, s. 14–15.

¹⁸ Tamże, s. 16–18.

- Zasada ludyczności i stymulowania kształcącej zabawy.
- Zasada harmonijnego wpływu na różne sfery rozwoju ucznia.
- Zasada zachęcania do działań twórczych i pobudzania samodzielności.
- Zasada wykorzystywania wpływu grupy.
- Zasada stosowania bogatych i zróżnicowanych środków dydaktycznych.
- Zasada nawiązywania do istniejących potrzeb i zainteresowań uczniów oraz budzenia nowych potrzeb i zainteresowań.
- Zasada budowania i kultuwowania klimatu bezpieczeństwa i życzliwości.
- Zasada ciągłego podsycaenia i utrzymywania ciekawości poznawczej.
- Zasada wzmacniania procesu twórczego i tolerowania błędów.
- Zasada inicjowania przez uczniów działań twórczych¹⁹.

Tok typowych zajęć, trwających nie dłużej niż 45 minut, oparto na procedurze rozwiązywania problemów Johna Deweya, uwzględniając następujące fazy działalności uczniów:

1. Przygotowanie mające na celu wyzwolenie koncentracji uwagi i wytworzenie motywacji do działania.
2. Dostrzeganie, projektowanie oraz rozwiązywanie problemów i zadań. W tej fazie powstają różnorodne hipotezy, pomysły, idee i koncepcje, które są poddawane indywidualnej lub grupowej ocenie i weryfikacji.
3. Realizowanie pomysłów poprzez pisanie, rysowanie, malowanie, opowiadanie, wcielanie się „w rolę”, a następnie konfrontowanie własnych dokonań z dokonaniami kolegów.
4. Podsumowanie, któremu towarzyszy formułowanie uogólnień, ustalanie przydatności zdobytej wiedzy i umiejętności w życiu codziennym²⁰.

Program jest zgodny ze współczesnymi postulatami psychologii poznawczej i dydaktyki. Większy nacisk kładzie na zdobywanie informacji typu *wiem, jak* niż na zdobywanie wiedzy *wiem, że*. Dzięki temu przyczynia się do wychowania człowieka innowacyjnego.

Program *Podróże, skarby, przygoda*

Drugi analizowany program: *Podróże, skarby, przygoda* ma na celu aktywizowanie i pobudzenie rozwoju uzdolnień i postaw twórczych dzieci, wyzwalanie w nich chęci i pasji tworzenia w różnych sytuacjach edukacyjnych, mniej lub bardziej formalnych oraz w różnorodnych dziedzinach działalności: plastycznej, językowej, ruchowej, muzycznej, zarówno na lekcjach, jak i w innych sytuacjach w życiu. Program ma

¹⁹ Tamże, s. 21–22.

²⁰ Tamże, s. 22–23.

zapobiegać problemom psychicznym i społecznym związanym z brakiem akceptacji siebie, rozumienia własnych stanów psychicznych, niezdolnością komunikowania się. Celem jest stymulacja rozwoju dyspozycji twórczych (kreatywnych i autokreatywnych) oraz działań profilaktycznych, terapeutycznych, korekcyjnych i kompensacyjnych²¹.

Realizując program, nauczyciel pomaga tworzyć dziecku własny obraz „ja”. Janina Uszyńska-Jarmoc twierdzi, że „źródło twórczości dziecka stanowi potencjał twórczy, który może uaktywniać się, ujawniać i rozwijać już w bardzo wczesnym dzieciństwie, jeśli zostaną stworzone ku temu odpowiednie warunki”²². Należy zatem dbać o to, żeby ten potencjał był rozwijany już od najmłodszych lat zarówno w szkole, jak i w środowisku rodzinnym. Stąd właśnie na początku realizacji programu przewiduje się wzmacnianie lub pobudzanie na nowo dyspozycji kreatywnych dzieci, tworzenie warunków i okazji do odczuwania radości z działań twórczych.

Autorka programu przyjęła założenia psychologii humanistycznej, zgodnie z którą każdy człowiek posiada własny obraz „ja”. Przez to uważa za konieczne rozwijanie kompetencji biograficznej, w której skład wchodzi takie zdolności, jak: wiedza autokreatywna indywidualna (osobista), wiedza autobiograficzna (polega na przypominaniu i rozpoznawaniu zdarzeń osobistych i faktów autobiograficznych), myślenie biograficzne (zdolność do refleksji nad dotychczasowymi doświadczeniami z własnego życia, przetwarzanie informacji na temat siebie, uogólnienie ich, wyciągnięcie wniosków).

W programie występują trzy etapy działań edukacyjnych. Pierwszy z nich to trening twórczości polegający na wyzwaniu spontanicznej, twórczej aktywności dzieci w różnych dziedzinach (plastycznej, werbalnej, muzycznej i ruchowej). Drugi etap to trening samoświadomości polegający na wzbogacaniu wiedzy dzieci o siebie, rozwijaniu myślenia narracyjnego i biograficznego. Ostatni etap obejmuje trening kompetencji autokreatywnych, który polega na wykorzystywaniu twórczej aktywności dziecka w różnych dziedzinach jego twórczego funkcjonowania²³.

Janina Uszyńska-Jarmoc cele szczegółowe programu zgrupowała wokół kilku głównych zadań, które związane są z rozwojem dyspozycji kreatywnych i autokreatywnych.

Stymulowanie rozwoju dyspozycji kreatywnych obejmuje między innymi rozpoznawanie rodzaju motywacji twórczej własnej i innych; zdobywanie wiedzy o twórczości, dziedzinach, mechanizmach i uwarunkowaniach zachowań twórczych (meta-twórczość); samodzielne podjęcie przez każde dziecko decyzji o „stawianiu się” osobą twórczą i podejmowaniu twórczych działań²⁴.

²¹ J. Uszyńska-Jarmoc, *Podróże, skarby, przygoda. Podręcznik i program rozwijania twórczości, samoświadomości oraz dyspozycji autokreatywnych dzieci klas I–III*, Białystok 2005, s. 37.

²² Tamże.

²³ Tamże, s. 38.

²⁴ Tamże, s. 38–39.

Rozwijanie kompetencji biograficznej dziecka, które pozwala na konstruowanie wiedzy na temat siebie i budowanie obrazu „ja”-przeszłego i „ja”-teraźniejszego odbywa się między innymi dzięki: organizowaniu działań umożliwiających poznawanie wielowymiarowości człowieka (postrzegam, myślę, czuję, działam); organizowaniu sytuacji pozwalających na poznanie możliwości własnych dziecka i innych ludzi, wynikających na przykład ze zróżnicowania płci, wieku, stanu zdrowia i doświadczenia; tworzeniu warunków i sytuacji do wykorzystywania w działaniach twórczych myślenia biograficznego²⁵.

Następnym celem programu jest stymulowanie rozwoju dyspozycji autokreacyjnych i budowanie obrazu „ja”-przeszłego. Cel ten osiąga się poprzez: samodzielne podejmowanie przez każde dziecko decyzji odnośnie do działań związanych z poznawaniem siebie i dzieleniem się swoimi doświadczeniami; tworzenie warunków i sytuacji do wykorzystywania w działaniach twórczych myślenia narracyjnego; tworzenie okazji do podejmowania działań autokreacyjnych; umożliwianie dziecku dokonywania wyborów i przeżywania pozytywnych efektów własnych działań²⁶.

Szczegółowe zadania programowe mają na celu rozwijanie:

1. Twórczych zdolności potencjalnych – dyspozycji twórczych;
 - myślenia twórczego: płynność, giętkość, oryginalność, wrażliwość na problemy;
 - wyobraźni twórczej;
2. Innych procesów poznawczych (spostrzegawczość, uwaga, pamięć...);
3. Kompetencji intelektualnych (kategoryzowania, uogólniania, abstrahowania, dokonywania skojarzeń, przewidywania, tworzenia analogii, tworzenia metafor, transformowania);
4. Cech osobowości i umiejętności sprzyjających tworzeniu (umiejętności interpersonalne, motywacja, empatia, niezależność i nonkonformizm, ciekawość poznawcza, poczucie własnej wartości, poczucie humoru);
5. Umiejętności związanych z dziedziną tworzenia (z aktywnością słuchową, werbalną, językową i literacką, plastyczną, muzyczną, techniczną);
6. Wiedzy na temat twórczości i dziedzin tworzenia²⁷.

Do szczegółowych zadań programowych związanych z rozwojem samoświadomości i dyspozycji autokreacyjnych należą: poznawanie siebie i budowanie różnych autoportretów (cechy fizyczne, cechy i właściwości osobowościowe); rozwijanie różnorodnych dyspozycji autokreacyjnych.

W programie edukacyjnym *Podróże, skarby, przyroda* treści programowe realizowane są dzięki zastosowaniu trzech różnych metod: projektowania okazji edukacyjnych, projektów i zadań.

²⁵ Tamże, s. 39.

²⁶ Tamże, s. 39–40.

²⁷ Tamże, s. 47.

Program składa się z dwóch części. Część pierwsza obejmuje podróż w czasie i przestrzeni z bohaterem książki *Mały Książę*, który proponuje pobyt na kolejnych nowych, nieodkrytych jeszcze planetach (Na Opak; Włochatych; Bobodanów; Kalejdoskopowej; Artystów, Wynalazców, Magików i Małych Dzieci; Obfitości; Znoszących się Przeciwnieństw; Mojej Planecie). Pobyt na nich ma umożliwić dzieciom: budowanie własnej wiedzy o twórczości; odkrywanie sensu tworzenia; rozumienie, co znaczy tworzyć i dlaczego warto to robić; poznawanie własnych zasobów intelektualnych i osobowościowych sprzyjających tworzeniu; wzmacnianie wiary we własne możliwości twórcze; skłonienie dzieci do refleksji, w jakiej formie twórczości jestem dobry, a co mogę poprawić²⁸.

Część druga programu nosi tytuł: *W osiem tygodni dookoła siebie – poszukiwacze skarbów*. Skarby te, to: osobowość dziecka, zdobyte doświadczenia, zdolności i uzdolnienia, nabyte umiejętności, różne zdarzenia życiowe. W realizacji tej części programu celem jest rozwijanie samoświadomości, budowanie pozytywnego obrazu własnej osoby („ja”-publiczne, „ja”-prywatne) w wymiarze „ja”-teraźniejsze i „ja”-przeszłe; budowanie poczucia własnej wartości, pozytywnej i adekwatnej samooceny. W ramach metody projektu dzieci tworzą indywidualną *Księgę skarbów* o sobie, która składa się z trzech rozdziałów: „Ja”-przeszłe, „Ja”-teraźniejsze, „Ja”-przyszłe. Rozdział pierwszy *Księgi skarbów* został zatytułowany *Buty siedmiomilowe niosą mnie w czasie* („ja”-przeszłe) i obejmuje pierwsze życiowe kroki dziecka. Buty siedmiomilowe powstają na podstawie dostępnej dokumentacji (zdjęcia, rysunki, wywiady z członkami rodziny) i wyobrażeń dziecka. Książka ta zawiera także emocjonalne wspomnienia – kartki z pamiętnika, oraz poznanie mechanizmów i przyczyn zmian rozwojowych: *Co się zmieniło? Jak się zmieniło? Skąd i dlaczego się zmieniło?* Rozdział drugi, zatytułowany: *Podróże wokół własnej osi* („ja”-teraźniejsze) obejmuje charakterystykę najbliższego otoczenia dziecka (rodziny, kolegów, przyjaciół – z ukazaniem relacji, różnic, podobieństw i wzajemnych zależności), a także własny obraz dziecka: *Ja w literaturze i malarstwie* (twarz, ciało, co potrafię, co lubię, jaki jestem). Rozdział trzeci: *Niekończąca się przygoda* ma na celu budowanie obrazu „ja”-przyszłego, rozwijanie dyspozycji autokreacyjnych, myślenia biograficznego, narracyjnego i twórczego, a także rozwoju poczucia sprawstwa. W *Niekończącej się przygodzie* znajdują się informacje na temat: *Kim chcę być? Kim mogę być? Kim powinienem być?*, a także *Kalendarz przyszłych podróży w czasie i przestrzeni*, *Bajka o mnie: ważnym, mądrym, szczęśliwym, dobrym, silnym, zdrowym, uczciwym, zwyczajnym człowieku*. Tu także znajduje się *Walizka pełna skarbów*, stanowiąca podsumowanie doświadczeń i dzielenie się nimi z najbliższymi.

Część drugą programu tworzą materiały programowe składające się z trzech rozdziałów, w których zostały zaprezentowane scenariusze zajęć prowadzonych metodą projektowania okazji edukacyjnych, metodą zadaniową, metodą projektów oraz karty pracy.

²⁸ Tamże, s. 53.

Program Krok... w kierunku kreatywności

Autorka programu proponuje odejście od podziału treści programowych na grupy wiekowe czy klasy. Nie wyodrębnia także poziomów kształcenia, ze względu na możliwość wybiórczego i bardzo elastycznego podejmowania wybranych działań, w zależności od zainteresowań dzieci, nauczyciela oraz indywidualnych predyspozycji każdego uczestnika zajęć w danej grupie wiekowej. Płynne poruszanie się w obrębie programu pozwala nauczycielowi dostosować się do różnic indywidualnych oraz potrzeb i zainteresowań dzieci.

Celem strategicznym programu jest „kształtowanie osobowości twórczej dzieci, a w szczególności: budowanie poczucia własnej wartości, rozwijanie odwagi, odkrywanie własnych możliwości twórczych, rozwijanie zainteresowań i umiejętności samodzielnego myślenia, kształtowanie pozytywnej samooceny, doświadczanie samego siebie w różnych sytuacjach podczas zabaw i zajęć, nabywanie poczucia bezpieczeństwa i przekraczanie własnych wewnętrznych barier psychicznych, uczenie się prawidłowych relacji z ludźmi oraz rozwiązywania zadań w sposób twórczy”²⁹.

Cele programu odnoszą się, podobnie jak w programie *Żywioły*, do trzech sfer osobowości dziecka: poznawczej, emocjonalno-motywacyjnej i działaniowej.

Program Marioli Jąder obejmuje cztery etapy, a zarazem obszary działań z dziećmi:

- rozwijanie poczucia bezpieczeństwa i integracji grupy;
- ćwiczenia wyzwalamy ekspresję twórczą,
- ćwiczenia rozwijające twórcze myślenie i działanie w trakcie rozwiązywania zadań niekonwencjonalnymi metodami,
- podejmowanie prób samodzielnego tworzenia w wybranym zakresie działań zgodnie z zainteresowaniami.

Jak pisze autorka: „Istotne jest prowadzenie zabaw i ćwiczeń z uwzględnieniem wszystkich wymienionych etapów kształtowania się osobowości twórczej, poczynając od ćwiczeń rozwijających poczucie bezpieczeństwa, aż po próby samodzielnego tworzenia w wybranym zakresie działań”³⁰.

Etap pierwszy ma na celu neutralizować poziom lęku, rozwijać poczucie bezpieczeństwa, a także poczucie własnej wartości. Równie istotne jest kształtowanie umiejętności współdziałania w zespole, rozwijanie pozytywnej samooceny, pewności siebie, a także rozwijanie samoświadomości (odkrywanie własnych zainteresowań, poznawanie poglądów i zachowań w różnych sytuacjach). Bardzo ważne w stymulowaniu rozwoju jest poczucie bezpieczeństwa w grupie, co pozwala dzieciom swobodnie wyrażać swoje uczucia i emocje. Na tym etapie autorka uważa, że należy uczyć dzieci

²⁹ M. Jąder, *Krok... w kierunku kreatywności. Program stymulowania twórczości na etapie edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej*, Kraków 2005, s. 10.

³⁰ Tamże, s. 13.

odnoszenia się z dystansem do siebie i rozwiązywanych problemów. Według niej należy uczyć dzieci komunikowania się z samym sobą i innymi osobami w grupie.

Mariola Jąder uważa, że w pierwszym etapie należy wprowadzić ćwiczenia w rozpoznawaniu i nadawaniu zgodnych z intencją komunikatów werbalnych i niewerbalnych. Ćwiczenia i zabawy są organizowane w małych grupach, aby dzieci nie musiały prezentować się indywidualnie. Dzięki temu czują się bezpiecznie. Cenną pomocą są zabawy i ćwiczenia rozluźniające z wykorzystaniem działań ruchowych, zabawy i tańce integracyjne, ćwiczenia interpersonalne wzmacniające i rozwijające pozytywny obraz siebie. Ćwiczenia dotyczące pierwszego obszaru powinny być wplatanie każdorazowo w ćwiczenia treningowe jako etap wstępny prowadzonych na spotkaniach działań³¹.

Etap drugi obejmuje ćwiczenia wyzwalające ekspresję twórczą i ma na celu rozwijanie odwagi, poczucia wartości i pewności siebie, jak również rozwijanie motywacji do pokonywania własnych barier psychicznych. Bardzo ważne jest również, aby dziecko dążyło do wyrażania siebie poprzez sztukę, ruch i dramę. Wyżej wymieniony obszar obejmuje ćwiczenia wyzwalające własną ekspresję twórczą w różnych zakresach: werbalnym, plastycznym, technicznym, ruchowym, muzycznym, poprzez dramę, pantomimę, malarstwo, śpiew, taniec, poezję, rozwijanie zdolności skojarzeniowych itp. Jest to etap, w którym dzieci, mając motywację do podejmowania działań, wykazują gotowość do ich podjęcia i chęć podzielenia się swoją wizją w różnych formach ekspresji. Na tym etapie dzieci powinny dobrowolnie uczestniczyć w prezentacjach grupowych. Na efekt końcowy składa się praca każdego z uczestników zespołu, należy więc przypominać dzieciom, aby nie oceniały i nie krytkowały występów kolegów i koleżanek. Dzięki temu uczestnicy zabawy z humorem podchodzą do tego, co robią, a u uczestników zabawy zmniejsza się napięcie lękowe³².

Trzeci etap aktywności dotyczy rozwijania myślenia twórczego. Jego cele oscylują wokół: rozwijania twórczego myślenia i działania, a szczególnie płynności, giętkości i oryginalności, w trakcie rozwiązywania problemów; rozwijania zdolności skojarzeniowych; uczenia się autentycznego obcowania z samym sobą, odczuwania i wyrażania własnych emocji; rozwijania wyobraźni twórczej; kształtowania umiejętności podchodzenia do problemów jako zadań do rozwiązania; rozwijania zainteresowań dziecięcych³³. Autorka programu uważa, że podczas prezentacji własnych, samodzielnych rozwiązań nie można stosować krytyki i oceny wartościującej. Należy raczej wyeksponować wielość różnorodnych pomysłów uczestników oraz poprawnych rozwiązań problemów dydaktycznych. Warto również zwrócić uwagę na zaistnienie konkretnej osoby na tle grupy.

³¹ Tamże, s. 14.

³² Tamże, s. 15.

³³ Tamże.

Czwarty etap obejmuje próby samodzielnego działania dziecka w wybranym przez niego zakresie. Celem tego etapu aktywności jest rozwijanie motywacji dziecka do samodzielnego wykonywania zadań, zgodnie z jego zainteresowaniami, jak również kształtowanie poczucia satysfakcji z samodzielnie wykonanej pracy. Autorka jest zdania, że na tym etapie należy maksymalnie umożliwić dzieciom samodzielne podejmowanie działań, zapewniając im swobodny dostęp do różnorodnych materiałów. Dużą inspiracją będą ciekawe kąciki zainteresowań z zakresu, który jest dziecku bliski, wycieczki umożliwiające bezpośrednie poznanie interesujących dziecko działań, spotkania z artystami itp. Na tym etapie ważne jest samodzielne tworzenie w wybranym zakresie na bazie własnych zainteresowań: plastycznych, muzycznych, poetyckich itp. Jest to czas podjęcia przez dziecko własnej inicjatywy twórczej w dziedzinie, która najbardziej mu odpowiada, z uwzględnieniem jego zainteresowań i możliwości³⁴.

Dla poszczególnych etapów autorka proponuje różne rodzaje ćwiczeń. Są to ćwiczenia interpersonalne związane między innymi z samopoznaniem, wzmacnianiem poczucia własnej wartości, wyrażaniem własnych myśli i uczuć, nabywaniem umiejętności współdziałania w grupie. Ćwiczenia te doskonalą komunikację interpersonalną, jak również zwiększają własną wartość i umiejętność radzenia sobie ze stresem. Kolejne ćwiczenia służą rozwijaniu ekspresji twórczej w następujących zakresach: ruchowym, ruchowo-mimicznym, słownym, słowno-muzycznym, muzycznym, plastycznym, konstrukcyjno-technicznym i zabawowym. Nie brak też ćwiczeń kształtujących zdolności twórczego myślenia i działania, takich jak: ćwiczenia pantomimiczne, ćwiczenia grupowe improwizacyjne, ćwiczenia w wrażaniu emocji, wizualizacje, personifikacje, niestandardowe wglądy w rzeczywistość (poprzez częste zadawanie pytań), dramy w twórczym rozwiązywaniu problemów itp. W programie występują także ćwiczenia w dostrzeganiu, formułowaniu i rozwiązywaniu problemów dydaktycznych. Kształtują one ciekawość poznawczą względem otoczenia (poprzez zadawanie pytań: *Co chcę poznać, zrozumieć? Czego chcę się dowiedzieć?*). Ćwiczenia te rozwijają wrażliwość zmysłową (wzrokową, słuchową, dotykową) oraz myślenie dywergencyjne.

W pracy z dziećmi Mariola Jąder proponuje stosować wybrane elementy takich metod, jak: burza mózgów, metaplan, analiza twórczości, metafory, giełda pomysłów, burza pytań, metoda myślenia lateralnego, metoda projektów, wzorców idealnych, metoda skojarzeniowa, synektyka, metoda naiwnych pytań, zastosowanie myślenia intuicyjnego w rozwiązywaniu problemów dydaktycznych.

Z kolei metody pedagogiki zabawy ułatwiają nawiązanie bliższego kontaktu pomiędzy dziećmi i w sposób bezpieczny pozwolą dzieciom się zintegrować i otworzyć w kontakcie z innymi osobami. Służą temu:

³⁴ Tamże, s. 16.

- metody ułatwiające wejście w grupę;
- metody rozluźniające związane z ruchem, gestem, śmiechem na bazie muzyki;
- metody dramowe, gry teatralne, pantomimy;
- metody ułatwiające samoocenę;
- metody animacji grupy;
- metody ułatwiające poznanie odczuć i przeżyć innych uczestników;
- tańce i zabawy integracyjne;
- zabawy fabularyzowane;
- metody ułatwiające przekaz informacji zwrotnej³⁵.

Wyżej wymienione zadania realizowane są przy współdziałaniu prowadzącego, bez podziału na kształcących i kształconych. Istotnym czynnikiem jest stworzenie właściwego klimatu, który sprzyjałby pracy twórczej. Realizacja programu trwa przez dłuższy okres, dlatego ważne jest ustalenie zasad/reguł, których wszyscy powinni przestrzegać. W kontaktach z dziećmi trzeba owe zasady często przypominać. Można je także zapisać i umieścić w widocznym miejscu, wówczas stają się one bardzo istotne dla dzieci.

Autorka proponuje następujące zasady pracy z dziećmi:

- „dobrowolność uczestnictwa (zachęcamy, proponujemy, nie zmuszamy);
- stosujemy różne środki wyrazu (słowo, gest, taniec, śpiew, działanie);
- nie oceniamy wypowiedzi innych;
- uważnie słuchamy kolegów;
- swobodnie wyrażamy własne myśli i uczucia;
- mówimy od siebie i o sobie;
- wyrażamy i szanujemy własne przeżycia i emocje, uznając je za ważne;
- stosujemy zasadę „tu i teraz”, uwzględniając to, co się dzieje w danej chwili;
- bierzemy całkowitą odpowiedzialność za siebie: nasze słowa, zachowanie, decyzje;
- uwzględniamy indywidualne predyspozycje wszystkich osób;
- współdziałamy ze sobą przy wykonywaniu zadań”³⁶.

Ważną rolę w prowadzeniu ćwiczeń odgrywa prowadzący, który powinien uświadomić cel prowadzonych zajęć, być autentycznym w kontaktach z dziećmi, dobrze poznać członków grupy, umieć słuchać innych, brać aktywny udział w proponowanych formach pracy. W celu nawiązania lepszego kontaktu z dziećmi powinny być organizowane grupy piętnasto- lub dwudziestoosobowe. Zabawy i ćwiczenia należy organizować systematycznie, przynajmniej raz dziennie. W trakcie prowadzenia codziennych zajęć z dziećmi autorka programu proponuje wplatać zabawy i ćwiczenia związane z ich tematem, poprawiające umiejętność twórczego rozwiązywania problemów. W trakcie pracy powinno się wykorzystywać różne środki pomocnicze do

³⁵ Tamże, s. 19.

³⁶ Tamże, s. 20.

działań twórczych. Są to między innymi nagrania muzyczne, kolorowy papier, kartony, flamastry, kredki, szare gazety, świece, bibuły i inne.

Program służy stymulowaniu twórczości na etapie nauczania zintegrowanego. Proponowane treści i metody kształtują u dzieci umiejętności, które pożądane są w życiu codziennym, między innymi komunikatywność, przedsiębiorczość i innowacyjność.

Podsumowanie

Cechą wspólną analizowanych programów są cele sprzyjające rozwojowi kreatywności u dzieci, obejmujące wszystkie sfery rozwoju uczniów: poznawczą, emocjonalną, motywacyjną i działaniową. Program *Podróże, skarby, przygoda* zawiera dodatkowo cele profilaktyczne, terapeutyczne, korekcyjne i kompensacyjne. Pomimo że programy powstały kilkanaście lat temu, ich założenia są spójne z *Podstawą programową wychowania przedszkolnego* i *Podstawą programową kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej z dnia 14 lutego 2017 r.*, która treści kształcenia przyporządkowuje do sfer rozwoju dzieci.

Każdy z programów ma własną oryginalną koncepcję treści kształcenia. Program *Żywioły*, jak mówi sama nazwa, koncentruje się wokół: Ziemi, Wody, Ognia i Powietrza, stymulując takie procesy, jak: spostrzeganie, myślenie, wyobraźnię, a także „czucie”, „bycie sobą”, oraz wpływa na rozwój relacji interpersonalnych. W programie *Podróże, skarby, przygoda* treści zogniskowane są wokół użytych w tytule słów. Dzieci odbywają podróże z Małym Księciem, odkrywają skarby, czyli rozwijają samoświadomość i kompetencje biograficzne, odkrywają „ja” przeszłe, teraźniejsze i przyszłe, w toku niekończącej się przygody budują dyspozycje autokreacyjne, które stanowią fundament twórczości w ich przyszłym, dorosłym życiu. *Odkrywanie skarbów*, czyli osobowości, doświadczeń, zdolności dziecka, oraz budowanie na tej podstawie własnych możliwości daje wgląd w przeszłość i teraźniejszość po to, by świadomie budować przyszłość. Znalezienie odpowiedzi na pytanie: *Kim chcę, mogę i powinienem być?* wyposaża na całe dorosłe życie. Realizacja tych celów w ramach pracy z dziećmi o zaburzonej samoocenie czy trudnościach w rozwoju społecznym bądź emocjonalnym może przynieść zaskakująco dobre rezultaty. Program *Krok... w kierunku kreatywności* poprzez realizację ćwiczeń rozwijających poczucie bezpieczeństwa i integracji grupy, wyzwajających ekspresję twórczą i twórcze myślenie, umożliwia dzieciom podejmowanie samodzielnych prób wyrażania siebie za pomocą werbalnych i niewerbalnych form ekspresji twórczej. Walesem tego programu jest także możliwość jego realizacji w różnorodnych grupach wiekowych.

W każdym z programów preferowane są aktywne metody pracy, których celem jest rozwijanie wszystkich form aktywności uczniów. Do najpopularniejszych metod

niełą; preferowana w aktualnej podstawie metoda projektów, burza mózgów, tworzenie metafor, ćwiczenia dramowe, kreatywne pisanie itp.

W programach *Żywioty* i *Krok... w kierunku kreatywności* zaproponowano zasady regulujące postępowanie nauczyciela, które mogą być przydatne w codziennej pracy pedagogicznej, a nie tylko podczas realizacji lekcji o twórczości. Tok zajęć lekcji o twórczości *Żywioty*, oparty na procedurze rozwiązywania problemów Johna Deweya, doskonale wpisuje się w ideę konstruktywizmu, powszechnie promowaną przez współczesne programy edukacji wczesnoszkolnej³⁷.

Prezentowane programy doskonale wpisują się w nurt kształcenia zintegrowanego. Uwzględniają one zarówno integrację celów, jak i treści, form ekspresji oraz metod wspierania aktywności twórczej dzieci.

Bibliografia

- Bałachowicz J., Adamek I., *Zakończenie*, [w:] *Kreatywność jako wymiar profesjonalizacji przyszłych nauczycieli wczesnej edukacji*, red. J. Bałachowicz, I. Adamek, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2017.
- Jąder M., *Krok... w kierunku kreatywności. Program stymulowania twórczości na etapie edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2005.
- Marek E., *Pedagogiczna interpretacja założeń konstruktywizmu w świetle analizy wybranych programów kształcenia zintegrowanego*, [w:] *Niektóre problemy wczesnej edukacji*, red. K. Żegnałek, Pracownia Wydawnicza Wydziału Humanistycznego, Siedlce 2016.
- Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej*, Załącznik nr 2 do Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie *Podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz Podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej*, Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, poz. 356.
- Szmidt K.J., *Pedagogika twórczości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2007.
- Szmidt K.J., Bonar J., *Żywioty. Lekcje twórczości w nauczaniu zintegrowanym*, WSiP, Warszawa 1998.
- Uszyńska-Jarmoc J., *Podróże, skarby, przygoda. Podręcznik i program rozwijania twórczości, samoświadomości oraz dyspozycji autokreacyjnych dzieci klas I–III*, Trans Humana, Białystok 2005.
- Uszyńska-Jarmoc J., *Twórcza aktywność dziecka. Teoria – rzeczywistość – perspektywy rozwoju*, Trans Humana, Białystok 2003.

³⁷ E. Marek, *Pedagogiczna interpretacja założeń konstruktywizmu w świetle analizy wybranych programów kształcenia zintegrowanego*, [w:] *Niektóre problemy wczesnej edukacji*, red. K. Żegnałek, Siedlce 2016, s. 193–227.

ADRES DO KORESPONDENCJI

ADDRESS FOR CORRESPONDENCE

dr Elżbieta Marek
Akademia Ignatianum w Krakowie
Wydział Pedagogiczny
e-mail: elzbieta.marek@ignatianum.edu.pl